

Μάθημα 14^ο

Φύλο και αναπαραγωγική εργασία

Στο προηγούμενο μάθημα έγινε η παρουσίαση της «Αγοράς και της Πώλησης της εργατικής δύναμης». Αλλά πώς προκύπτει και πώς φτάνει στην αγορά εργασίας αυτή η εργατική δύναμη; Η παραγωγή, όπως αναφέρουν οι Himmelweit και Mohun έχει 2 όψεις: την παραγωγή και αναπαραγωγή των ανθρώπων και την παραγωγή αντικειμένων. Και οι δύο αυτές όψεις είναι απαραίτητες για τη περιγραφή του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, αφού εξ' ορισμού ο τρόπος παραγωγής είναι και τρόπος αναπαραγωγής.

Ο καπιταλισμός που αποσκοπεί στην αέναη συσσώρευση πρέπει συνεχώς να αναπαράγεται με κάποιο σύστημα αναπαραγωγής ανθρώπων. Η κριτική κάποιων φεμινιστριών στον Μαρξ είναι πάνω σ' αυτό ακριβώς το σημείο. Ο Μαρξ δεν ασχολείται στο Κεφάλαιο επαρκώς ούτε με τον τρόπο που παράγεται η εργατική δύναμη, ούτε και με τη σύνδεση των 2 μορφών της παραγωγής. Ενώ, η μαρξική ανάλυση βοηθάει στην κατανόηση της ιστορικής εξέλιξης και ιδιαίτερα του κεφαλαίου, οι αναλυτικές κατηγορίες του μαρξισμού, όπως παρατήρησε η Hartmann, δεν έχουν φύλο. Κοινώς, ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής δεν ορίζεται ως έμφυλος τρόπος παραγωγής.

Απ' όσα έχουμε δει μέχρι τώρα πάντως, ο Μαρξ φαίνεται να βάζει φύλο στις αναλυτικές κατηγορίες που χρησιμοποιεί, παρότι από λογική σκοπιά κάτι τέτοιο δεν είναι απαραίτητο.

Θα χωρίσουμε τις αναφορές του Μαρξ στο φύλο σε δύο κατηγορίες.

Α κατηγορία αναφορών (στις πρώτες 170 σελίδες του Κεφαλαίου για το εμπόρευμα, το χρήμα και τη μετατροπή του χρήματος σε κεφάλαιο):

“Η εργασία δεν είναι η μοναδική πηγή των αξιών χρήσης που παράγει, του υλικού πλούτου”. Η εργασία είναι ο πατέρας του και η γη η μητέρα του” όπως λέει ο Ουίλιαμ Πέττυ. Η πρώτη κιόλας αναφορά στη σχέση των δύο φύλων είναι αυτή του “αντρικού” στοιχείου, της εργασίας, που γονιμοποιεί το “θηλυκό” στοιχείο, τη μητέρα-φύση.

-Παρακάτω, όταν μιλάει για την απλή ή τυχαία μορφή της αξίας

$$X \text{ εμπόρευμα } A = \Psi \text{ εμπόρευμα } B$$

όπου το σώμα του εμπορεύματος Β γίνεται ο καθρέφτης της αξίας του εμπορεύματος Α, η αλληλοαναγνώριση, ενότητα μέσα στην αντίθεση και εξίσωση των εμπορευμάτων συγκρίνεται με την αλληλοαναγνώριση δύο αντρών, που μόνο αν αναφερθούν ο ένας στον άλλο σαν όμοιό του καταλήγουν στη συνειδητοποίηση του γένους “άνθρωπος”.

“Κατά κάποιο τρόπο”, λέει, “με τον άνθρωπο γίνεται ότι και με το εμπόρευμα. Μιας και ο άνθρωπος δεν έρχεται στον κόσμο ούτε μ’ έναν καθρέφτη ούτε ως φιλόσοφος της σχολής του Φίχτε- Εγώ είναι εγώ- ο άνθρωπος καθρεφτίζει πρώτα τον εαυτό του σ’ έναν άλλο άνθρωπο. Μόνο μέσα από την αναφορά στον άνθρωπο Παύλο, ως όμοιό του, αναφέρεται ο άνθρωπος Πέτρος στον ίδιο τον εαυτό ως άνθρωπος. Έτσι όμως ισχύει γι αυτόν και ο Παύλος με σάρκα και οστά, μέσα στην πανλική σωματικότητά του, ως μορφή εμφάνισης του γένους άνθρωπος” (σελ. 66-67).

-Πολύ παρακάτω, όταν μιλάει για την αυτονόμηση του χρήματος, του κοινού μέτρου της αξίας των εμπορευμάτων και την ναρκισσιστική αυτοπροσάυξηση της αξίας που ‘αντί να εκφράζει σχέσεις εμπορευμάτων, εισέρχεται σε μια ας πούμε ιδιωτική σχέση με τον ίδιο της τον εαυτό’, η μετατροπή του χρήματος σε κεφάλαιο (X-X’) παρουσιάζεται ως σχέση πατέρα-υιού:

‘[Η Αξία] διαφοροποιεί τον εαυτό της ως αρχική αξία από τον εαυτό της ως υπεραξία, όπως ο Θεός-Πατέρας διαφοροποιείται από τον εαυτό του ως Θεός-Υιός, αν και είναι και είναι και οι δυο της ίδιας ηλικίας και αποτελούν στην πραγματικότητα μόνο ένα πρόσωπο. Διότι μόνο χάρη στην υπεραξία των 10 λιρών γίνονται οι προκαταβληθείσες 100 λίρες κεφάλαιο και μόλις γίνουν κεφάλαιο, μόλις δημιουργηθεί ο Υιός και μέσω του Υιού ο Πατέρας, εξαφανίζεται και πάλι η διαφορά τους και γίνονται ένα: 110 λίρες’ (σελ.168). Όπως παρατηρεί ο ψυχίατρος Wolfgang Harsh, εδώ η ομοφυλοφιλική αιμομιξία του εμπορεύματος και η απώθηση του ‘θηλυκού’ υλικού στοιχείου φτάνουν στο αποκορύφωμά τους.

-Αυτές οι μεταφορές και παρομοιώσεις του Μαρξ δεν συνιστούν ένα σχόλιο εναντίον της πατριαρχίας. Εντάσσονται στο πλαίσιο της ιδεολογικής γλώσσας της βικτωριανής εποχής, αλλά αποκαλύπτουν ότι ακόμη και εντός της λογικής έκθεσης των κατηγοριών ότι δύο πρώτα μέρη του κεφαλαίου, παρεισφρύει αναπόφευκτα ένα ιστορικό στοιχείο. Πράγματι από ιστορική σκοπιά οι αναλυτικές κατηγορίες που χρησιμοποιεί ο Μαρξ έχουν φύλο: οι πρώτοι καπιταλιστές- και όχι μόνο αυτοί όπως θα δούμε παρακάτω – ήταν άντρες.

Β’ κατηγορία αναφορών (στις επόμενες σελίδες του κεφαλαίου, τις οποίες θα εξετάσουμε πιο αναλυτικά και στα επόμενα μαθήματα):

-Τόσο στο κεφάλαιο για τις μηχανές, όσο και σ’ αυτό για την εργάσιμη μέρα, υπάρχουν μακροσκελείς αναφορές στις συνθήκες εργασίας των γυναικών και των παιδιών. Ας δούμε πως περιγράφει τον καταμερισμό της εργασίας που προκύπτει από τη μαζική εισαγωγή των μηχανών στη βιομηχανία.

‘Στο μέτρο που οι μηχανές κάνουν περιττή την μυϊκή δύναμη, γίνονται μέσο χρησιμοποίησης εργατών χωρίς μυϊκή δύναμη ή εργατών με ανώριμη σωματική ανάπτυξη, με μεγαλύτερη όμως ευστροφία των μελών. Εργασία των γυναικών και των παιδιών ήταν λοιπόν η πρώτη λέξη της κεφαλαιοκρατικής χρησιμοποίησης των μηχανών! Έτσι, αυτό το τεράστιο υποκατάστατο της εργασίας και των εργατών μετατράπηκε αμέσως σε μέσο αύξησης του αριθμού των μισθωτών εργατών με την ένταξη όλων των μελών της εργατικής οικογένειας, χωρίς διάκριση φύλου και ηλικίας, κάτω από την άμεση εξουσία του κεφαλαίου. Η αναγκαστική εργασία για τον κεφαλαιοκράτη δεν σφετερίστηκε μονάχα το χρόνο του παιδικού παιχνιδιού, μα και της ελεύθερης εργασίας για τις ανάγκες της ίδιας της οικογένειας μέσα στα πλαίσια του σπιτιού, τα καθιερωμένα από τα ήθη και έθιμα’. (σελ. 409-410).

‘Οι μηχανές επαναστατικοποιούν επίσης ριζικά την τυπική έκφραση της κεφαλαιοκρατικής σχέσης, το συμβόλαιο ανάμεσα στον εργάτη και στον κεφαλαιοκράτη. Πρώτη προϋπόθεση πάνω στη βάση της ανταλλαγής εμπορευμάτων ήταν να αντικρίζονται ο κεφαλαιοκράτης και ο εργάτης σαν ελεύθερα πρόσωπα, σαν ανεξάρτητοι κάτοχοι εμπορευμάτων, ο ένας σαν κάτοχος χρήματος και μέσων παραγωγής, ο άλλος σαν κάτοχος εργατικής δύναμης. Τώρα, όμως το κεφάλαιο αγοράζει ανήλικους ή μεσήλικους. Προηγούμενα ο εργάτης πουλούσε τη δική του εργατική δύναμη που τη διέθετε σαν τυπικά ελεύθερο πρόσωπο. Τώρα πουλάει τη γυναίκα του αι το παιδί του. Γίνεται δουλέμπορος’ (σελ. 411).

Αν αυτές οι διαπιστώσεις συνδυαστούν με όσα λέει λίγες σελίδες πριν για το πώς γεννιέται μέσα στην ανθρώπινη ιστορία ‘ένας φυσικός καταμερισμός της εργασίας με

βάση τις διαφορές φύλου και ηλικίας, δηλ. πάνω σε καθαρή φυσιολογική βάση” (σελ. 367, δική μας η έμφαση), τότε καταλαβαίνουμε ότι η εικόνα της δουλείας που παρουσιάζει ο Μαρξ δεν είναι ένα σχόλιο κατά της πατριαρχίας. Προκύπτει από μια αντίληψη περί “φυσικού χαρακτήρα” του καταμερισμού της εργασίας στην οικογένεια και τείνει να παρουσιάσει τις γυναίκες και τα παιδιά σαν παθητικά θύματα παρά σαν ενεργά ιστορικά υποκείμενα. Πίσω από αυτές τις παρατηρήσεις υποβόσκει μια βιολογική, νατουραλιστική, ιδεολογική αντίληψη για τα φύλα, η οποία κυριαρχούσε τον 19^ο αιώνα: ο άντρας στην παραγωγή-η γυναίκα στο σπίτι.

Από εδώ προκύπτει η πολιτική απαίτηση να θεσμοθετηθεί η προστασία των γυναικών και των παιδιών, την οποία προβάλλει η πολιτική οργάνωση στην οποία ανήκει ο Μαρξ, Η Διεθνής Ένωση Εργαζομένων (για την ακρίβεια, η Διεθνής Ένωση Εργαζομένων Αντρών- International Working Men ‘s association). Όπως και οι άλλες εργατικές οργανώσεις της εποχής εκείνης, όπως θα δούμε παρακάτω, η Διεθνής προσπαθούσε να αποκλείσει τις γυναίκες από τις δουλειές που ήταν “ανθυγιεινές για το γυναικείο σώμα ή απαράδεκτες ηθικά για το γυναικείο φύλο”, πράγμα που υπέθαλπε μια αντίληψη επιστροφής στην οικιακή θάλπωρή.

Εκβιομηγάνιση και οικογενειακός μισθός

Με την βιομηχανική επανάσταση έχουμε μαζική έλευση γυναικών στην αγορά εργασίας. Πράγματι, τα πρώτα μηχανοποιημένα εργοστάσια χρησιμοποίησαν σχεδόν αποκλειστικά γυναίκες και παιδιά. Στην προβιομηχανική περίοδο, οι γυναίκες συνέβαλαν σε μεγάλο βαθμό στη συντήρηση των οικογενειών τους, συμμετέχοντας είτε στην οικοτεχνία είτε στις αγροτικές εργασίες. Το νέο στοιχείο δεν ήταν ότι οι γυναίκες κέρδιζαν χρήματα, αλλά ότι κέρδιζαν χρήματα έξω από τον έλεγχο των συζύγων και των πατέρων τους.

Το γεγονός αυτό από τη μια μεριά υπονόμεινε τις παραδοσιακές οικογενειακές σχέσεις εξουσίας, εξού και η σχετική παρατήρηση του Μαρξ που φαίνεται ν’ αντιφάσκει σε σχέση με όσα έχει πει για τον “φυσικό καταμερισμό της εργασίας”:
“Όσο φρικτή κι απαίσια κι αν εμφανίζεται λοιπόν η διάλυση της παλιάς οικογένειας μέσα στο κεφαλαιοκρατικό σύστημα, ωστόσο η μεγάλη βιομηχανία, με τον αποφασιστικό ρόλο που αναθέτει στις γυναίκες, στους νέους και στα παιδιά και των δύο φύλων στα κοινωνικά οργανωμένα προτσές παραγωγής πέρα από τη σφαίρα του σπιτιού, δημιουργεί την καινούρια οικονομική βάση για μια ανώτερη μορφή της οικογένειας και της σχέσης των δύο φύλων. Γι’ αυτό είναι φυσικά εξίσου κοινό να θεωρούμε απόλυτη τη χριστιανική γερμανική μορφή της οικογένειας, όσο θα ήταν αν θεωρούσαμε τέτοια την αρχαία ρωμαϊκή ή την αρχαία ελληνική ή την ανατολίτικη, που κατά τα άλλα η μία με την άλλη αποτελούν μια ιστορική σειρά εξέλιξης. Επίσης, βγαίνει καθαρά ότι η συγκρότηση του συνδυασμένου εργατικού προσωπικού από άτομα και των δύο φύλων και των διαφορετικών ηλικιών, αν και στην αυθόρμητη, κτηνώδη, κεφαλαιοκρατική της μορφή, όπου ο εργάτης υπάρχει για το προτσές παραγωγής και όχι το προτσές παραγωγής για τον εργάτη, αποτελεί βρωμερή πηγή διαφθοράς και σκλαβιάς, απεναντίας κάτω από κατάλληλες συνθήκες οφείλει να μετατραπεί σε πηγή ανθρωπιστικής ανάπτυξης”.

Από την άλλη η νέα κατάσταση διατήρησε χαμηλούς τους μισθούς για όλους.

Ο Καρλ Κάουτσκι (ηγέτης της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας), γράφοντας το 1892, περιγράφει αυτή τη διαδικασία:

"Με τη σύζυγο και τα μικρά παιδιά του εργαζόμενου άνδρα...ικανούς να φροντίσουν τους εαυτούς τους, ο μισθός του εργάτη μπορεί να μειωθεί με ασφάλεια στο επίπεδο

των προσωπικών του αναγκών χωρίς τον κίνδυνο να διακοπεί η προσφορά νέας εργατικής δύναμης. Επιπλέον η εργασία των γυναικών και των παιδιών είχε ένα πρόσθετο πλεονέκτημα για τους καπιταλιστές. Αντιστέκονταν λιγότερο από τους άντρες και η προσχώρησή τους στις γραμμές των εργατών αύξησε τρομερά την ποσότητα της εργασίας που διατίθεται για πώληση στην αγορά. Κατά συνέπεια, η εργασία των γυναικών και των παιδιών...αποδυναμώνει ακόμα (την) ικανότητα (του άντρα εργάτη) για αντίσταση γιατί δημιουργεί κορεσμό στην αγορά. Εξαιτίας και των δύο αυτών συνθηκών μειώνεται ο μισθός του εργαζόμενου άνδρα".

Επίσης, γράφει:

"Το καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής τις περισσότερες φορές δεν καταστρέφει το νοικοκυριό του εργαζόμενου άνδρα, αλλά του στερεί όλα τα ευχάριστα χαρακτηριστικά. Η ενεργοποίηση της γυναίκας σήμερα στη βιομηχανική απασχόληση... δημιουργεί ένα νέο φορτίο στο ήδη υπάρχον. Αλλά δεν μπορεί κανείς σήμερα να υπηρετεί δύο αφεντάδες. Το νοικοκυριό του εργαζόμενου άνδρα υποφέρει όταν η γυναίκα του αναγκάζεται να συμμετέχει στο καθημερινό ψωμί της οικογένειας".

Οι εργαζόμενοι άνδρες, όπως και ο Κάουτски, αναγνώρισαν τα μειονεκτήματα της γυναικείας μισθωτής εργασίας. Οι γυναίκες δεν ήταν μόνο "φθηνός ανταγωνισμός" αλλά οι εργαζόμενες γυναίκες ήταν οι ίδιες οι σύζυγοί τους, που δεν μπορούσαν "να υπηρετήσουν σωστά δύο αφεντάδες". Οι άνδρες εργάτες αντιστάθηκαν στη μαζική είσοδο των γυναικών και των παιδιών στην αγορά εργασίας και προσπάθησαν να τις/τα αποκλείσουν από τα συνδικάτα και το εργατικό δυναμικό.

Το 1846, το **Ten Hours Advocate** (φυλλάδα που προπαγάνδιζε τη 10ωρη εργασία στην Αγγλία) έγραφε:

"Δεν χρειάζεται να πούμε ότι όλες οι προσπάθειες να βελτιωθεί η ηθική και φυσική κατάσταση των βιομηχανικών εργατριών θα αποτύχουν, εκτός κι αν μειωθούν δραστικά οι ώρες εργασίας τους. Πράγματι, ίσως να φτάσουμε στο σημείο να πούμε ότι οι παντρεμένες γυναίκες θα πρέπει να ασχοληθούν περισσότερο με τα οικιακά τους καθήκοντα παρά με την αέναη κίνηση των μηχανημάτων. Ελπίζουμε, έτσι, ότι δεν είναι μακριά η μέρα που ο σύζυγος θα μπορεί να συντηρεί τη σύζυγο και την οικογένειά του χωρίς να στέλνει τη γυναίκα του στη σκλαβιά της μηχανής βάμβακος".

Στις Ηνωμένες Πολιτείες, το 1854 η Εθνική Ένωση Τυπογράφων αποφάσισε να "μην ενθαρρύνει με τις συμβάσεις της την απασχόληση των γυναικών τυπογράφων". Οι άνδρες συνδικαλιστές δεν ήθελαν να παρέχουν συνδικαλιστική προστασία στις εργάτριες. Αντίθετα, προσπάθησαν να τις αποκλείσουν.

Το 1879, ο Adolf Strasser, πρόεδρος του Διεθνούς Συνδικάτου Κατασκευαστών Πούρων, είπε: "Δεν μπορούμε να διώξουμε τις γυναίκες από την αγορά, μπορούμε όμως να περιορίσουμε την ημερήσια ποσοστιαία συμμετοχή τους μέσα από εργοστασιακούς νόμους".

Έτσι οι άνδρες κράτησαν τη συνδικαλιστική προστασία για τους εαυτούς τους και ζήτησαν προστατευτικούς νόμους για τις γυναίκες και τα παιδιά. Οι προστατευτικοί νόμοι ενώ μείωσαν μερικές από τις χειρότερες καταχρήσεις στην εργασία των γυναικών και των παιδιών, περιόρισαν τη συμμετοχή των ενηλίκων γυναικών σε πολλές "ανδρικές" δουλειές. Οι άνδρες προσπάθησαν να κρατήσουν τις καλύτερα πληρωμένες δουλειές γι' αυτούς και να αυξήσουν γενικά τους μισθούς τους, διεκδικώντας να συντηρούν μόνοι τους τις οικογένειές τους. Ο "οικογενειακός μισθός" έγινε σιγά σιγά θεσμός που εξασφάλιζε τη σταθερότητα των εργατικών οικογενειών, στα τέλη του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ου. Μερικοί μελετητές θεώρησαν τη μη μισθωτή σύζυγο ένδειξη του βιοτικού επιπέδου των εργατών.

Όπως παρατηρεί η Hartmann, οι άνδρες εργάτες αντί να αγωνισθούν για ίσους μισθούς σε άνδρες και γυναίκες, διεκδίκησαν τον "οικογενειακό μισθό",

προσπαθώντας να κρατήσουν τις υπηρεσίες των συζύγων τους μέσα στο σπίτι. Αν απουσίαζε η πατριαρχία, τότε η ομοιογενής εργατική τάξη θα μπορούσε ίσως να αντικρούσει τον καπιταλισμό. Όμως, οι πατριαρχικές κοινωνικές σχέσεις διαίρεσαν την εργατική τάξη επιτρέποντας σε ένα τμήμα της (τους άνδρες) να εξαγορασθεί σε βάρος του άλλου (των γυναικών). Ο οικογενειακός μισθός σταθεροποίησε τη συνεργασία πατριαρχίας και καπιταλισμού.

Οι κοινωνικές συνθήκες που οδήγησαν στην ανάδυση του δεύτερου φεμινιστικού κύματος

Η εμφάνιση του δεύτερου κύματος στις Ηνωμένες Πολιτείες οφείλει πολλά στις **ιδιαιτερες κοινωνικές συνθήκες μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο.**

Οι γυναίκες, ανεξαρτήτου τάξης, βρέθηκαν αντιμέτωπες με καινούρια καθήκοντα και διαμόρφωσαν νέες προσδοκίες. Κατά τη διάρκεια του πολέμου, λόγω της πολεμικής κινητοποίησης, βρέθηκαν σε διάφορες θέσεις του καταμερισμού εργασίας, που πολλές απ' αυτές ανήκαν παραδοσιακά στους άντρες. Παρά το γεγονός ότι με την επιστροφή των στρατιωτών πολλές γυναίκες έχασαν τις θέσεις αυτές ή συμπίεστηκαν προς τον πάτο της εργασιακής ιεραρχίας, η συμμετοχή τους στο εργατικό δυναμικό είχε ανεπίστρεπτα αυξηθεί.

Πριν από τον πόλεμο η φιγούρα της γυναίκας εργάτριας ήταν αυτή της νέας, ανύπαντρης και προσωρινής. Αντίθετα, απ' το 1950 και μετά όλο και μεγαλύτερης ηλικίας, παντρεμένες και με παιδιά **δούλευαν σε μόνιμη βάση**. Αυτό άρχισε να έρχεται σε αντίφαση με το κοινωνικό πρότυπο της ευτυχισμένης νοικοκυράς που αφιερωνόταν αποκλειστικά στην κατανάλωση αγαθών, την οικιακή εργασία και την ανατροφή των παιδιών, μέσα στην απομονωμένη πυρηνική οικογένεια. Οι νέες γυναικείες προσδοκίες που δημιουργήθηκαν οδήγησαν στην εμφάνιση των **πρώτων γυναικείων οργανώσεων**, όπως το "NOW: National Organization for Women", που ήταν μια ομάδα αγωνιστριών μεσοαστών φεμινιστριών. Στόχος αυτών των πρώτων φιλελεύθερων φεμινιστικών οργανώσεων δεν ήταν πια αποκλειστικά η εξασφάλιση ίσων πολιτικών δικαιωμάτων, όπως στη περίπτωση του πρώτου φεμινιστικού κύματος, αλλά και η προώθηση αιτημάτων όπως η εξασφάλιση σταθερής εργασίας για τις γυναίκες με ισότητα μισθών (ανάμεσα σ' αυτές και τους άντρες), η δημιουργία παιδικών σταθμών, η δημιουργία ίσων ευκαιριών στην εκπαίδευση, η επέκταση του κοινωνικού κράτους κλπ.

Επίσης, η **πολιτική ατμόσφαιρα της εποχής** υπήρξε καθοριστική για την ριζοσπαστικοποίηση της γυναικείας συνείδησης. Το κίνημα για τα πολιτικά δικαιώματα των μαύρων, τα αντιαποικιακά εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα στον τρίτο κόσμο, οι συχνές εξεγέρσεις στις πόλεις, η αντίσταση στον πόλεμο του Βιετνάμ, τα γεγονότα του Μάη του '68, η κριτική της καθημερινής ζωής και της ιδιότητας (στην κατανάλωση, στο θέαμα) οδήγησαν στη δημιουργία της νέας αριστεράς και γενικότερα ενός νέου αντικαπιταλιστικού κινήματος που οργανωτικά βασιζόταν στην άμεση δράση. Τότε εμφανίζονται τα συνθήματα όπως τα «*sisterhood is powerful*» και «*το προσωπικό είναι πολιτικό*» και γενικότερα η ιδέα της γυναικείας απελευθέρωσης απ' όλα τα δεσμά, είτε είναι πολιτικά, είτε κοινωνικά, είτε ιδεολογικά και οικονομικά. **Αναπτύσσεται η αντίληψη ότι οι γυναίκες θα πρέπει ν' αγωνιστούν αυτόνομα από τους άντρες και μ' αυτόν τον τρόπο να εμπλουτίσουν και να εξελίξουν το ίδιο το περιεχόμενο του αγώνα ενάντια στο κεφάλαιο και την εξουσία.**

Ένας τρίτος παράγοντας για την ανάπτυξη του φεμινιστικού κινήματος είναι η άνοδος του μορφωτικού επιπέδου των γυναικών, λόγω της μαζικής εισόδου τους στο πανεπιστήμιο, πράγμα που με τη σειρά του ευνόησε την εμφάνιση **γυναικείων ομάδων αυτομόρφωσης**.

Και τέλος, η εμφάνιση της **αντικουλτούρας**, που αμφισβητεί την αστική κανονικότητα και τα πρότυπα συμπεριφοράς στη δυτική κοινωνία βοήθησε να έρθει στο προσκήνιο ότι ήταν μέχρι τότε περιθωριοποιημένο και μη κανονικό. Νομιμοποιείται η ομοφυλοφιλία και η αναζήτηση νέων εμπειριών και πειραματισμών με το σώμα και τη σεξουαλικότητα.

Στα τέλη της δεκαετίας του '60 έχουν ήδη διαμορφωθεί τρεις κυρίαρχες τάσεις μέσα στο κίνημα:

1-Φιλελεύθερη τάση: Ίσα δικαιώματα σ' όλους τους τομείς της ζωής (όχι όπως το πρώτο κύμα που ασχολείται σχεδόν αποκλειστικά με το δικαίωμα ψήφου)

2-Ριζοσπαστικός φεμινισμός: Εστιάζει στη πατριαρχία που χαρακτηρίζει όλες τις περιόδους της ανθρώπινης ιστορίας. Η μεγάλη επίθεση του ριζοσπαστικού φεμινισμού κατευθύνθηκε στην τεκμηρίωση του σλόγκαν "το προσωπικό είναι πολιτικό", το οποίο σημαίνει για τις ριζοσπάστριες φεμινίστριες ότι η πρωταρχική και βασική ταξική διαίρεση βρίσκεται ανάμεσα στα φύλα και ότι η κινητήρια δύναμη της ιστορίας είναι η δίψα των αντρών για εξουσία και κυριαρχία πάνω στις γυναίκες. Υποστήριξε ότι "*Η γυναικεία δυσaréσκεια, δεν είναι νευρωτικό ζέσπασμα κάποιων απροσάρμοστων αλλά απάντηση σε μια κοινωνική δομή όπου οι γυναίκες κυριαρχούνται συστηματικά, υφίστανται εκμετάλλευση και καταπιέζονται.*" Σ' αυτό το πλαίσιο, "ριζοσπαστικό" δεν σημαίνει απαραίτητα αντικαπιταλιστικό, σοσιαλιστικό, κ.λ.π. αλλά έχει την έννοια ενός ιδιαίτερου συνόλου αποκλειστικά φεμινιστικών αντιλήψεων.

3-Αντικαπιταλιστικός φεμινισμός: Δεν αποτελεί ενιαίο ρεύμα αλλά με τον ένα ή τον άλλο τρόπο κάνουν κριτική στον Μαρξ. Εντοπίζουν ότι λείπει από την ανάλυση του *Κεφαλαίου* η σε βάθος ανάλυση της διαδικασίας αναπαραγωγής και του έμφυλου καταμερισμού της εργασίας. Εδώ θα σταθούμε στις απόψεις των Mariarosa Dalla Costa, Heidi Hartmann και Silvia Federici που θεωρήσαμε πιο κομβικές.

Οικιακή εργασία και η σχέση της με το κεφάλαιο

Η **Mariarosa Dalla Costa** συμμετείχε ενεργά στους αγώνες των γυναικών που αναπτύχθηκαν στα τέλη του '60 και σ' όλη τη δεκαετία του '70 στην Ιταλία. Η δράση της πέρασε μέσα από τις φεμινίστριες που ασχολήθηκαν με τη θέση των γυναικών μέσα στον καπιταλιστικό καταμερισμό της εργασίας και συσπειρώθηκαν γύρω απ' το αίτημα για μισθό στην οικιακή εργασία. **Η M.D.C. μαζί με τη Selma James υποστήριζαν ότι η εκμετάλλευση των γυναικών έπαιξε και παίζει κεντρικό ρόλο στη διαδικασία της συσσώρευσης κεφαλαίου στο βαθμό που οι γυναίκες παράγουν κι αναπαράγουν το πιο δομικό εμπόρευμα : την εργατική δύναμη.**

Στην Ιταλία το ρεύμα αυτό ξεπήδησε στις αρχές του '70 μαζί με την έκρηξη της ιταλικής αυτονομίας. Η Lotta Femminista, της οποίας ιδρυτικό μέλος είναι η Dalla Costa, δημιουργήθηκε από γυναίκες που αποχώρησαν από την εργατική οργάνωση Potere Operaio και είναι η πρώτη αυτόνομη φεμινιστική οργάνωση. Οργάνωνε

καμπάνιες για την έκτρωση και δημιούργησε ομάδες για τον μισθό για την οικιακή εργασία σε διάφορες πόλεις και εκτός Ιταλίας. Οι ιταλίδες φεμινίστριες ήταν απ' τις πρώτες που μίλησαν ανατρεπτικά για τη θέση των γυναικών μέσα στον καπιταλισμό. Αξιοποιώντας την εμπειρία των εργατικών αγώνων, κατάφεραν να την εξελίξουν ώστε να γίνει πιο σαφής ο ρόλος της γυναίκας στον καταμερισμό εργασίας. Η εξέλιξη κι η μετάβαση αυτή δεν έγιναν πάντοτε ειρηνικά. Καθώς οι γυναίκες αποχωρούσαν απ' τις αριστερές εργατικές οργανώσεις τους συχνά τις κατηγορούσαν για διάσπαση της εργατικής τάξης. Ένα παράδειγμα αποτελεί η επίθεση σε πορεία γυναικών υπέρ των εκτρώσεων από συντρόφους που τους είχε απαγορευτεί η συμμετοχή σ' αυτήν (Νοέμβριος 1975).

Σύμφωνα με τον Μαρξ, το κεφάλαιο κυριαρχεί και αναπτύσσεται μέσω του μισθού. Το θεμέλιο της καπιταλιστικής κοινωνίας είναι ο μισθωτός εργάτης και η άμεση εκμετάλλευση του. Μέσω της έλλειψης μισθού, λέει η Dalla Costa, οργανώθηκε η εκμετάλλευση του άμισθου εργάτη. Η εργασία των γυναικών στο σπίτι εμφανίζεται ως προσωπική υπηρεσία εκτός κεφαλαίου.

Η Sylvia Federici και η Νικόλ Κοξ, στο “Αντεπίθεση απ' την κουζίνα” γράφουν: *‘Τίποτα δεν συνετέλεσε πιο πολύ στη θεσμοποίηση της εργασίας των γυναικών από το ότι δεν πληρώνεται με χρήματα αλλά με ‘αγάπη’.*

Η γυναίκα βρίσκεται απομονωμένη στο σπίτι διεκπεραιώνοντας μια εργασία που θεωρείται ανειδίκευτη (γέννηση, ανατροφή, πειθάρχηση παιδιών, υπηρετήση του εργάτη της παραγωγής).

Ο ρόλος της νοικοκυράς στον κύκλο της κοινωνικής παραγωγής είναι αόρατος επειδή μόνο το προϊόν εργασίας της, δηλ. ο εργάτης, είναι ορατός εκεί. Η γυναίκα είναι πάντα σε υπηρεσία επειδή δεν υπάρχει ακόμα μηχανή που να φτιάχνει και να φροντίζει παιδιά. Κι έτσι η εργάσιμη μέρα της γυναίκας είναι ατελείωτη. Η D.Costa υποστηρίζει ότι οι γυναίκες με την οικιακή εργασία τους δεν παράγουν μόνο αξίες χρήσης αλλά παράγουν υπεραξία.

Παράγουν την εργατική τάξη που είναι ένα ‘ειδικό’ εμπόρευμα και μ' αυτό τον τρόπο αποτελούν μέρος της εργατικής τάξης. Η D.Costa υποστηρίζει ότι η οικιακή εργασία πρέπει να πληρώνεται και ότι πρέπει να **νομιμοποιηθεί** μέσα στον καπιταλισμό. Οι γυναίκες θα πρέπει να απαιτήσουν τον μισθό της νοικοκυράς κι όχι να εξαναγκασθούν σε συμμετοχή στο παραδοσιακό εργατικό δυναμικό γιατί με το **διπλό ωράριο** θα προσφέρουν υπηρεσίες στο κεφάλαιο και με την απλήρωτη και με την πληρωμένη εργασία τους.

Η απαίτηση του μισθού της νοικοκυράς και η άρνηση της εργασίας τους θα αποτελούσε ένα πρώτο βήμα του αγώνα τους για την κοινωνική αλλαγή. Το πιο σημαντικό είναι ότι με το αίτημα αυτό φαίνεται η άρνηση αποδοχής της εργασίας των γυναικών σαν βιολογική μοίρα. Επιπλέον, η Dalla Costa πιστεύει πως αν οι γυναίκες πληρώνονταν για την οικιακή εργασία θα μπορούσαν να οργανώσουν συλλογικά με κολλεκτίβες την ανατροφή των παιδιών, τη προετοιμασία του φαγητού κλπ. Οι γυναίκες με τον αγώνα τους θα μπορούσαν να ηγηθούν στον αγώνα κατά του κεφαλαίου. Θεωρεί ότι οι γυναικείοι αγώνες είναι επαναστατικοί, όχι γιατί είναι φεμινιστικοί αλλά επειδή είναι αντικαπιταλιστικοί.

Με το αίτημα για οικιακό μισθό οι φεμινίστριες **δεν θέλουν να εξυμνήσουν τον ρόλο της νοικοκυράς** αλλά αντιθέτως ως αντάλλαγμα του μισθού οι γυναίκες δεν θα δουλεύουνε όπως πριν, αλλά λιγότερο. Η Federici κι η νικολ κοξ γράφουν:

‘Θέλουμε ένα μισθό για να μπορέσουμε ν' αφιερώσουμε το χρόνο και την ενεργητικότητά μας στον αγώνα κι όχι για να περιοριστούμε από μια δεύτερη δουλειά, εξαιτίας της ανάγκης μας για οικονομική ανεξαρτησία.’

Federici- Fortunati: Ανιχνεύοντας τις ρίζες της ιστορικής ήττας του γυναικείου φύλου

Η Federici βρίσκει το ερμηνευτικό πλαίσιο που χρειάζεται για την ανάλυση του κυνηγιού των μαγισσών στο τμήμα του *Κεφαλαίου* που αφορά την πρωταρχική συσσώρευση. Οι ψυχολογικές και θρησκευτικές ερμηνείες του κυνηγιού των μαγισσών άρχισαν στην πραγματικότητα να ξεπερνιούνται με την ανάδυση του ριζοσπαστικού φεμινιστικού κινήματος στις ΗΠΑ στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και τις αρχές της δεκαετίας του 1970, όταν ορισμένες φεμινιστικές ομάδες άρχισαν να ταυτίζονται με τις μάγισσες και να τις χρησιμοποιούν ως σύμβολο της γυναικείας εξέγερσης. Η Federici αναφέρει το βιβλιαράκι των Barbara Ehrenreich και Deindre English, *Witches, Midwives and Nurses: A History of Women Healers* (1973), ως αυτό που την εισήγαγε στην ιστορία της δίωξης των μαγισσών. Η ίδια πάντως τονίζει ότι ποτέ δεν ταυτίστηκε με τον αμερικάνικο ριζοσπαστικό φεμινισμό που έτεινε να αντιμετωπίζει το σεξισμό και την πατριαρχία ως «υπεριστορικές πολιτισμικές δομές». Το ερμηνευτικό πλαίσιο που χρησιμοποίησε για να περιγράψει την ανάδυση της *καπιταλιστικής πατριαρχίας* ήταν αυτό που εισήγαγαν οι Mariarosa Dalla Costa και η Selma James στο έργο τους *The Power of Women and the Subversion of the Community* (1972).

Στο ίδιο πνεύμα μ' αυτές, η Federici και η Leopoldina Fortunati ανέλαβαν στα μέσα της δεκαετίας του '70 να ερευνήσουν τις ιστορικές ρίζες του εγκλεισμού των γυναικών στην κουζίνα και το κρεβάτι. Κατέληξαν σε μια ευρύτερη έρευνα για το διαχωρισμό παραγωγής και αναπαραγωγής στον καπιταλισμό και τη συνακόλουθη υποτίμηση της κοινωνικής θέσης της γυναίκας. Τα αποτελέσματα της έρευνάς τους κυκλοφόρησαν σε έντυπη μορφή το 1984. Το βιβλίο τους *Il Grande Calibano: storia del corpo sociale ribelle nella prima fase del capitale (Ο Μεγάλος Κάλιμπαν: Ιστορία του εξεγερμένου σώματος στην αρχική φάση του κεφαλαίου)* ήταν μια απόπειρα να αναδιατυπωθεί η ανάλυση του Μαρξ για την πρωταρχική συσσώρευση από μια φεμινιστική σκοπιά. Στην πραγματικότητα πρόκειται για μια ριζική αναδιατύπωση της μαρξικής θεωρίας αν σκεφτεί κανείς ότι η μόνη σχετική αναφορά στο *Κεφάλαιο* είναι εκεί που ο Μαρξ λέει ότι «Τον ίδιο καιρό που έπαψαν στην Αγγλία να καίνε μάγισσες, άρχισαν να κρεμούν παραχαράκτες τραπεζογραμματίων».

Η λεγόμενη πρωταρχική συσσώρευση δεν είναι τίποτα άλλο παρά το ιστορικό προτσές χωρισμού του παραγωγού από τα μέσα παραγωγής. Εμφανίζεται σαν "πρωταρχικό", γιατί αποτελεί την προϊστορία του κεφαλαίου και του αντίστοιχού του τρόπου παραγωγής. Αυτή η επέκταση του διαχωρισμού, η διευρυμένη αναπαραγωγή των όρων της οικονομίας στο χώρο, στο χρόνο, στη φαντασία, στις πράξεις και στις δυνατότητες είναι η πρωταρχική συσσώρευση. «Με λίγα λόγια, η πρωταρχική συσσώρευση είναι μια διαρκώς αναπαραγόμενη συσσώρευση, είτε από την άποψη του επαναλαμβανόμενου διαχωρισμού νέων πληθυσμών από τα μέσα παραγωγής και συντήρησής τους, είτε από την άποψη της αναπαραγωγής της μισθωτής σχέσης στις 'εδραιωμένες' σχέσεις του κεφαλαίου. Στην πρώτη περίπτωση, αναζητούνται νέοι εργάτες για να τεθούν υπό την προσταγή του κεφαλαίου και στη δεύτερη, επιδιώκεται η ενσωμάτωση [των εργατών] ως εκμεταλλεύσιμο ανθρώπινο πόρο –τον επονομαζόμενο ανθρώπινο παράγοντα της παραγωγής» (Werner Bonefeld). Η πρωταρχική συσσώρευση είναι η προϋπόθεση και το αποτέλεσμα της ύπαρξης του κεφαλαίου. Η μόνη ένσταση των Federici-Fortunati ήταν ότι ο Μαρξ περιόρισε τις απαραίτητες προϋποθέσεις για τη γένεση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στη δημιουργία της μισθωτής εργασίας και του «ελεύθερου εργάτη», πράγμα που συνέβαλε στην

απόκρυψη και τη «φυσικοποίηση» της σφαίρας της αναπαραγωγής και των διαχωρισμών εντός της τάξης που προκάλεσε ο έμφυλος καταμερισμός της εργασίας.

Έτσι, το κυνήγι μαγισσών κατά το 16ο και 17ο αιώνα έγινε κατανοητό μέσα στο πλαίσιο της ανάδυσης του κεφαλαίου ως απαλλοτρίωσης της γνώσης, του σώματος, της διάλυσης των κοινοτικών σχέσεων και της εξασθένησης της κοινωνικής δύναμης των γυναικών: άρα του μετασηματισμού της σχέσης των κοινωνικών φύλων και της κοινωνικής αναπαραγωγής συνολικά. Η περιφράξη της κοινής γης συνοδεύτηκε κι από την περιφράξη της κοινωνικής υποκειμενικότητας. Σε κάθε περίπτωση, έχουμε τη διάλυση παλιών και τη δημιουργία νέων κοινωνικών σχέσεων που διαμόρφωσαν «ένα νέο έμφυλο καταμερισμό εργασίας, ή μάλλον ένα νέο 'έμφυλο σύμβολο' όπως το έθεσε η Carol Pateman (1988), το οποίο προσδιόριζε τις γυναίκες ως μητέρες, συζύγους, κόρες, χήρες, και έτσι συγκάλυπτε την ιδιότητα τους ως εργάτριες, ενώ παράλληλα έδινε στους άντρες ελεύθερη πρόσβαση στα γυναικεία σώματα, την εργασία τους, καθώς και στα σώματα και την εργασία των παιδιών τους. Σύμφωνα με αυτό το έμφυλο κοινωνικό σύμβολο, οι προλετάρειες γυναίκες γίνονταν για τους άντρες εργάτες το υποκατάστατο για τη γη που χάθηκε με τις περιφράξεις. Απόηχο αυτής της πρωταρχικής οικειοποίησης αποτελεί η έννοια της «κοινής γυναίκας» που από τον 16^ο δήλωνε όσες εκπορνεύονταν. Όμως, στο πλαίσιο της νέας οργάνωσης της κάθε γυναίκα μετατράπηκε σε κοινό αγαθό, μιας και από τη στιγμή που οι δραστηριότητες των γυναικών ορίστηκαν ως μη εργασία, η γυναικεία εργασία άρχισε να εμφανίζεται ως φυσικός πόρος διαθέσιμος σε όλους, όπως ακριβώς ο αέρας που αναπνέουμε και το νερό που πίνουμε. Αυτό αποτέλεσε ιστορική ήττα για τις γυναίκες. Προκειμένου να ενισχυθεί η «πρωταρχική οικειοποίηση» της γυναικείας εργασίας εν μέρους των αντρών δομήθηκε μια νέα πατριαρχική τάξη, που υπέτασσε τις γυναίκες σε μια διπλή εξάρτηση: από τους εργοδότες και από τους άντρες. Στην προκαπιταλιστική Ευρώπη η υποτέλεια των γυναικών στους άντρες αμβλυνόταν από το γεγονός ότι είχαν πρόσβαση στις κοινές γαίες και στην υπόλοιπη κοινοτική περιουσία, ενώ στο νέο καπιταλιστικό καθεστώς οι ίδιες οι γυναίκες έγιναν κοινά αγαθά, καθώς η εργασία τους ορίστηκε ως φυσικός πόρος που βρισκόταν έξω από τη σφαίρα των σχέσεων της αγοράς...Ενώ στις ανώτερες τάξεις ήταν η περιουσία που επέτρεπε στον σύζυγο να εξουσιάζει τη γυναίκα και τα παιδιά του, μια παρόμοια εξουσία παρεχόταν και στους άντρες της εργατικής τάξης μέσω του αποκλεισμού των γυναικών από τον μισθό...με αυτή ακριβώς την έννοια κάνω λόγο για τη πατριαρχία του μισθού» (S. Federici, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα*, σελ. 138-141).

Η εξημέρωση των γυναικών και ο επαναπροσδιορισμός της θηλυκότητας και της αρρενωπότητας: Γυναίκες, οι άγριοι της Ευρώπης

«...Προκειμένου να απαξιωθούν παντελώς ως εργαζόμενες και να στερηθούν την αυτονομία τους σε σχέση με τους άντρες, οι γυναίκες έπρεπε πρώτα να υποστούν μια έντονη διαδικασία κοινωνικής υποβάθμισης. Και πράγματι, καθ' όλο τον 16^ο και 17^ο αιώνα, οι γυναίκες έχαναν έδαφος σε κάθε τομέα της κοινωνικής ζωής.

Σημαντικές ήταν οι αλλαγές στο νομικό πλαίσιο, όπου, αυτή τη περίοδο παρατηρούμε μια διαρκή αποσάθρωση των γυναικείων δικαιωμάτων. Ένα από τα σπουδαιότερα δικαιώματα που έχασαν ήταν το να μπορούν να επιδίδονται μόνες τους σε οικονομικές δραστηριότητες. Στη Γαλλία τους αφαιρέθηκε το δικαίωμα να συνάπτουν συμβόλαια ή να εκπροσωπούν εαυτές στο δικαστήριο για καταγγελίες κακοποίησης. Στη Γερμανία, όταν μια γυναίκα της μεσαίας τάξης χήρευε, συνηθιζόταν η ανάθεση των υποθέσεων της σε κάποιο κηδεμόνα. Απαγορεύτηκε στις Γερμανίδες να ζουν μόνες ή να

συγκατοικούν με άλλες γυναίκες . Με λίγα λόγια, ταυτόχρονα με την οικονομική και κοινωνική απαξίωση, οι γυναίκες υποβιβάστηκαν νομικώς σε νήπια...

Η απώλεια της κοινωνικής τους δύναμης εκφράστηκε και μέσω μιας νέας διαφοροποίησης του χώρου με βάση το φύλο. Στις μεσογειακές χώρες οι γυναίκες δεν εκδιώχθηκαν μόνο από πολλές μισθωτές θέσεις εργασίας, αλλά και από τους δρόμους, όπου μια ασυνόδετη γυναίκα ήταν εκτεθειμένη στον εξευτελισμό και τις σεξουαλικές επιθέσεις... Μπορούμε να αντιληφθούμε τον τρόπο με τον οποίο ο νέος έμφυλος καταμερισμός της εργασίας μετασημάτισε τις σχέσεις αντρών και γυναικών, παρακολουθώντας την ευρεία δημόσια διαμάχη που αναπτύχθηκε σχετικά με τις αρετές και τα πάθη των γυναικών, και η οποία αποτέλεσε όχημα του ιδεολογικού επαναπροδιορισμού των έμφυλων σχέσεων κατά τη μετάβαση στον καπιταλισμό. Η διαμάχη αυτή, γνωστή στις πρώιμες της φάσεις ως *'querelle des femmes'* αποκαλύπτει ένα νέο είδος περιέργειας για το αντικείμενο που μαρτυρά ότι οι παλιές κανονικότητες κατέρρεαν και οι άνθρωποι συνειδητοποιούσαν ότι τα βασικά στοιχεία της πολιτικής σχετικά με τα φύλα ανασχηματίζονταν. Μπορούμε να εντοπίσουμε δύο τάσεις στη διαμάχη. Από τη μια πλευρά, κατασκευάζονταν νέοι πολιτισμικοί κανόνες που μεγιστοποιούσαν τις διαφορές μεταξύ γυναικών και αντρών και δημιουργούσαν πρότυπα με τονισμένα αντίστοιχα τα γυναικεία και αντρικά χαρακτηριστικά... Από την άλλη, καθιερωνόταν η άποψη ότι οι γυναίκες είναι εγγενώς κατώτερες από τους άντρες – υπερβολικά συναισθηματικές και φιλήδονες, ανίκανες για αυτοέλεγχο- και έπρεπε να τεθούν υπό αντρικό έλεγχο...

Οι γυναίκες κατηγορήθηκαν ότι είναι παράλογες, ματαιόδοξες, ανεξέλεγκτες και σπάταλες. Ο ορισμός των γυναικών ως δαιμονικών πλασμάτων και οι απάνθρωπες και εξευτελιστικές εμπειρίες στις οποίες τόσες πολλές από αυτές υποβλήθηκαν, έχουν αφήσει ανεξίτηλα ίχνη στη συλλογική γυναικεία ψυχή και στην αίσθηση των δυνατοτήτων τους. Από κάθε άποψη –κοινωνική, οικονομική, πολιτισμική, πολιτική- το κινήρι των μαγισσών αποτέλεσε κομβικό σημείο στη ζωή των γυναικών. Είναι το αντίστοιχο της ιστορικής ήττας στην οποία αναφέρεται ο Ένγκελς στο έργο του *Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους (1884)* ως αιτία της κατάρρευσης του μητριαρχικού κόσμου. Το κινήρι των μαγισσών κατάστρεψε έναν ολόκληρο κόσμο γυναικείων πρακτικών, συλλογικών σχέσεων και γνωστικών συστημάτων που είχαν αποτελέσει θεμέλιο της γυναικείας δύναμης στην προκαπιταλιστική Ευρώπη και προϋπόθεση της αντίστασης τους κατά τους αγώνες ενάντια στη φεουδαρχία. Από αυτή την ήττα προέκυψε ένα νέο είδος θηλυκότητας: η ιδανική γυναίκα και σύζυγος –παθητική, υπάκουη, οικονίμα, λιγόλογη, αφοσιωμένη στη δουλειά και αγνή. Ήταν μια αλλαγή που εμφανίστηκε στα τέλη του 17^{ου} αιώνα, αφότου οι γυναίκες είχαν υποβληθεί στην κρατική τρομοκρατία για περισσότερο από δυο αιώνες. Έπειτα από την ήττα η εικόνα της θηλυκότητας όπως είχε κατασκευαστεί κατά τη μετάβαση εγκαταλείφθηκε σαν άχρηστο πια εργαλείο, και μια άλλη, εξημερωμένη εικόνα πήρε τη θέση της» . (S. Federici, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα*, σελ. 143-147).

Η Federici ανέπτυξε περαιτέρω την ανάλυσή της για την πρωταρχική συσσώρευση στα πλαίσια της συλλογικής εργασίας των *Midnight Notes* για τις νέες περιφράξεις. Από το 1990 και μετά άρχισε να εστιάζει στις σύγχρονες μορφές της πρωταρχικής συσσώρευσης: στην κατάρρευση του Ανατολικού μπλοκ, στην αρπαγή γης λόγω χρεών, στην πληθυσμιακή αύξηση του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού, στην αναδιάρθρωση των σχέσεων στα πανεπιστήμια, στη λεηλασία της φύσης, στην εμπορευματοποίηση όλο και περισσότερων πλευρών της ζωής μας προς όφελος της συσσώρευσης του κεφαλαίου.

Η συμβολή της Heidi Hartmann σε μια θεωρία καπιταλιστικής πατριαρχίας

Η Gayle Rubin με το άρθρο της « Το εμπόριο των γυναικών. Σημειώσεις για την ‘πολιτική οικονομία’ του φύλου» (1975) γράφει: «... τα συστήματα σεξουαλικότητας δεν μπορούν να κατανοηθούν σε πλήρη απομόνωση. Μια ολοκληρωμένη ανάλυση των γυναικών σε μια και μόνο κοινωνία, ή στη διάρκεια της ιστορίας, πρέπει να πάρει υπόψιν της τα πάντα: την εξέλιξη των μορφών εμπορεύματος στις γυναίκες, συστήματα ιδιοκτησίας γης, τις πολιτικές διευθετήσεις, την τεχνολογία της επιβίωσης κ.λπ. Εξ ίσου σημαντικό, οι οικονομικές και κοινωνικές αναλύσεις είναι ανολοκλήρωτες αν δεν εξετάζουν τις γυναίκες, το γάμο και τη σεξουαλικότητα. Τα παραδοσιακά ενδιαφέροντα της ανθρωπολογίας και της κοινωνικής επιστήμης – όπως η εξέλιξη της κοινωνικής διαστρωμάτωσης και η προέλευση του κράτους- πρέπει να τύχουν επανεπεξεργασίας ώστε να περιλάβουν τις επιπτώσεις του μητρογραμμικού γάμου μεταξύ σταυρωτών εξαδέλφων, της υπεραξίας που παράγεται με τη μορφή θυγατέρων, την μετατροπή της γυναικείας εργασίας σε ανδρικό πλούτο, τη μετατροπή της ζωής των γυναικών σε γαμήλιες συμμαχίες, τη συνεισφορά του γάμου στην πολιτική εξουσία και τις μεταμορφώσεις που όλες αυτές οι ποικίλες πλευρές της κοινωνίας έχουν υποστεί στη διάρκεια του χρόνου. Αυτού του είδους το εγχείρημα είναι, σε τελευταία ανάλυση, αυτό που αποπειράθηκε να κάνει ο Ένγκελς στην προσπάθειά του να συνυφάνει μια συνεκτική ανάλυση τόσο πολλών διαφορετικών πλευρών της κοινωνικής ζωής. Προσπάθησε να συσχετίσει τους άνδρες με τις γυναίκες, την πόλη με την ύπαιθρο, τη συγγένεια με το κράτος, τις μορφές ιδιοκτησίας, τα συστήματα ιδιοκτησίας γης, την μετατρεψιμότητα του πλούτου, τις μορφές ανταλλαγής, την τεχνολογία της παραγωγής τροφίμων και τις μορφές του εμπορίου, για να αναφέρουμε μόνο λίγα, σε μια συστηματική ιστορική συγκρότηση. Τελικά, κάποιος/κάποια πρέπει να γράψει μια νέα εκδοχή της Καταγωγής της Οικογένειας, της Ατομικής Ιδιοκτησίας και του Κράτους, αναγνωρίζοντας την αμοιβαία αλληλεξάρτηση της σεξουαλικότητας, της οικονομίας και της πολιτικής χωρίς να υποτιμά την πλήρη σημασία καθεμιάς από αυτές στην ανθρώπινη κοινωνία».

Η Heidi Hartmann με το άρθρο της «Ο ατυχής γάμος του μαρξισμού με τον φεμινισμό: για μια πιο προοδευτική ένωση» (1979) επιχείρησε από μια διαφορετική σκοπιά απ’ αυτή των ιταλίδων φεμινιστριών, ν’ ακολουθήσει την προτροπή της Rubin και να παντρέψει τη φεμινιστική κριτική με την αντικαπιταλιστική κριτική χωρίς να υποτάξει την μία στην άλλη.

Η θέση της Hartmann είναι ότι «η καπιταλιστική ανάπτυξη δημιουργεί θέσεις που κατατάσσουν ιεραρχικά τους εργαζόμενους και τις εργαζόμενες, αλλά οι κλασικές μαρξιστικές κατηγορίες δεν μπορούν να μας πουν ποιοι και ποιες θα καταλάβουν ποιες θέσεις. **Οι ιεραρχίες ανάμεσα στις φυλές και στα φύλα καθορίζουν ποιοι θα καταλάβουν τις κενές θέσεις.** Η πατριαρχία δεν είναι απλά μια ιεραρχική οργάνωση, αλλά μια ιεραρχία στην οποία συγκεκριμένοι άνθρωποι καταλαμβάνουν συγκεκριμένες θέσεις. Μόνο μελετώντας την πατριαρχία μαθαίνουμε γιατί και πώς οι γυναίκες είναι εκείνες που υφίστανται κυριαρχία.

Η πατριαρχία δεν αντιμετωπίζεται, από την Hartmann, ως ένα παγκόσμιο, αναλλοίωτο, υπερϊστορικό φαινόμενο, αφού αλλάζει μορφή και ένταση μέσα στο χρόνο. Από την άλλη, είναι σημαντικό επίσης να εξετάσουμε την ιεραρχία ανάμεσα στους άνδρες και τη διαφορετική τους πρόσβαση στα οφέλη της πατριαρχίας. Σίγουρα, εδώ, και για τους άντρες και για τις γυναίκες παίζουν σημαντικό ρόλο η

τάξη, η φυλή, η εθνικότητα και ακόμα η οικογενειακή κατάσταση και η σεξουαλική προτίμηση και η ηλικία.

Οι γυναίκες διαφορετικής τάξης, φυλής, εθνικότητας, οικογενειακής κατάστασης ή σεξουαλικής προτίμησης, υφίστανται την πατριαρχική εξουσία σε διαφορετικό βαθμό. Μπορούν να ασκήσουν και οι ίδιες εξουσία τάξης, φυλής ή εθνικότητας πάνω σε άντρες που βρίσκονται χαμηλότερα από τη δική τους κατηγορία στην πατριαρχική ιεραρχία.

Για έναν ορισμό της πατριαρχίας

Πρακτικά, λέει η Hartmann, μπορούμε να ορίσουμε την πατριαρχία ως ένα σύνολο κοινωνικών σχέσεων ανάμεσα σε άνδρες. Σχέσεις που έχουν μια υλική βάση και οι οποίες αν και είναι ιεραρχικές, δημιουργούν εν τούτοις μια αλληλεξάρτηση μεταξύ των αντρών και τους παρέχουν τη δυνατότητα να κυριαρχήσουν πάνω στις γυναίκες.

Η υλική βάση της καπιταλιστικής πατριαρχίας βρίσκεται κυρίως στον έλεγχο της γυναικείας εργατικής δύναμης από τους άντρες. Οι άντρες διατηρούν αυτό τον έλεγχο αποκλείοντας τις γυναίκες από την πρόσβαση σε βασικές παραγωγικές πηγές και περιορίζοντας τη γυναικεία σεξουαλικότητα (για να καταλάβουμε τις αλλαγές στις συνθήκες υποταγής της γυναικείας σεξουαλικότητας πρέπει να κατανοηθεί η **ζήτηση που υπάρχει για παιδιά από τους άντρες και τους καπιταλιστές**).

Κατά την Hartmann, η κοινωνία ολόκληρη μπορεί να κατανοηθεί μόνο αν εξετασθούν μαζί οι **δύο μορφές παραγωγής και αναπαραγωγής, ανθρώπων και αντικειμένων**. Πιο απλά, η παραγωγή αντικειμένων απαιτεί ανθρώπους-εργάτες και η παραγωγή ανθρώπων-εργατών απαιτεί την κατανάλωση αντικειμένων. Έτσι δεν είναι δυνατόν να υπάρξει "αμιγής καπιταλισμός" ούτε "αμιγής πατριαρχία" γιατί πρέπει αναγκαστικά να συνυπάρχουν. Μια κοινωνία μπορεί να μεταβεί από τον καπιταλισμό στο σοσιαλισμό, για παράδειγμα, παραμένοντας πατριαρχική.

Παρόλα αυτά, η ιστορία και η εμπειρία μας λένε ότι οι δύο αυτοί τομείς παραγωγής βρίσκονται τόσο στενά συνδεδεμένοι, ώστε αλλαγές στον έναν προκαλούν κινήσεις, εντάσεις ή αντιφάσεις στον άλλον.

Αν θέλουμε να μελετήσουμε τον πατριαρχικό καπιταλισμό θα πρέπει να εξετάσουμε και ν' αναλύσουμε το σύνολο των στοιχείων που τον συνθέτουν.

Τα κομβικά στοιχεία της πατριαρχίας, όπως τα βιώνουμε σήμερα, είναι:

-ο **ετεροφυλόφιλος γάμος** (και η ανδροφοβία και η ενδοοικογενειακή βία που συνεπάγεται),

-η **ανατροφή των παιδιών από τις γυναίκες και η οικιακή εργασία τους,**

-η **οικονομική εξάρτηση των γυναικών από τους άντρες** (που ενισχύεται από τις συνθήκες της αγοράς εργασίας),

-το **κράτος και πολλοί θεσμοί που βασίζονται σε κοινωνικές σχέσεις ανάμεσα σε άντρες** (λέσχες, αθλητισμός, συνδικαλισμός, ελεύθερα επαγγέλματα, πανεπιστήμιο, εκκλησία, επιχειρήσεις και στρατός).

Παρόλα αυτά, θα θέλαμε και οι δυο να θέσουμε ένα ερώτημα: Τι πιστεύεται εσείς ότι έχει αλλάξει σήμερα, από άποψη μορφής και περιεχομένου στον πατριαρχικό καπιταλισμό;